

A MONDAT PAROLE JELLEGÉRŐL

BODNÁR FERENC

1. F. SAUSSURE nyomán a mondatot — egyszeri, egyedi érvényét és konkrét vonatkoztatottságát tekintve — egyre többen jellegzetes beszédtenynek, parole jelenségnek tartják. Hogy azonban a mondatnak ez a sajátossága mennyiben tartozik a nyelvtudomány vizsgálódási körébe, arra nézve a vélemények megoszlanak.

ANTAL LÁSZLÓ pl. „A morfémáról“ írt cikkének bevezetőjében így elmélkedik: Saussure a mondatot a *parole*-ba sorolta, „... megelégedkezve arról, hogy a mondat — noha konkrét vonatkoztatottságában valóban a beszéd része — szerkezeti típusát, absztrakt vázát illetően feltétlenül szociális, éppen ezért a nyelvtudomány nem mondhat le annak vizsgálatáról.“ E felfogás szerint tehát csak a mondat „absztrakt szerkezeti váza“ tartozik a nyelvtudományra, a mondat egésze — konkrét vonatkoztatottsága miatt — nem! (MNY. 55:16—17).

Hasonlóképpen vélekedik TAMÁS LAJOS is, aki a mondatot konkrét nyelvi anyag és egyéni gondolatközlés szerves egységének tekinti. „Szerintünk a *langue*-ba, a grammatikába, vagy még pontosabban: a mondatban csak a konkrét nyelvi gyakorlatban érvényesülő és elvonással megragadható mondat-séma tartozik, a maga összes közösségre meghatározott tartozékaival; a „La terre tourne“ példa esetén pl. a S(ujet)+V(erbe) séma, de ennek a sémának minden az eleven nyelvi forgalomban kitöltött megvalósulása a *parole*-ba tartozik, így a valaki által valamikor és valahol ki-ejtett „La terre tourne“ mondat is. (Általános nyelvészet és a magyar nyelvtudomány, 27. Kiemelés tőlem, BF.). A mondatban tárgy tehát a *parole*-ba tartozó mondat — de TAMÁS szerint sem a mondat egésze: az elvont szerkezeti váz, az S+V séma és a gondolatközlés szerves egysége, mert a gondolatközlést mint tisztán egyéni, szubjektív mozzanatot a kutató nyelvész szempontjából megközelíthetetlennek, megfoghatatlannak tartja. E véleménynek megfelelően a mondat *parole* jellege csupán stilisztikai problémát jelent.

PAPP ISTVÁN is konkrét beszédtenynek tekinti a mondatot, (vö. pl. „A mondatnak lényeges jegye, hogy mondjuk.“ A mondat fogalmának tanítása, Nyr. 76:99—107), de „A mondat funkciója“ című cikkében (MNY. 48:89—102) BÜHLER nyomán a mondat ábrázoló, kifejező és felhívó szerepének hangsúlyozásával csak „nyelven kívüli“ mozzanatokra utal, a mondat konkrét volta és nyelvi formája között nem tud kapcsolatot kimutatni.

Fölösleges tovább sorolni a példákat, mert mindegyikből egyformán le-szűrhető az a tanulság, hogy ha nyelvészeink kimondottan vagy a sorok között

parole
langue

balás
szekció

a *parole*-ba vonják is a mondatot: ennek nyelvtani szempontból semmiféle jelentőséget nem tulajdonítanak. Véleményünk szerint azonban valamilyen formában mégis számításba kellene venni a mondat gondolatközlő jellegét, hiszen bizonyos, hogy ez pl. nemcsak stiláris, de grammatikai szempontból is lényeges mozzanat. A gondolatközlésnek ugyanis van tartalma: a gondolat, és van formája: maga a közlés. A nyelv logikai szerepe a gondolat létrehozása, megformálása; a nyelv kommunikatív szerepe a létrehozott gondolat közlése. (Vö. PAPP ISTVÁN, I. OK. 4:76—77.). A logikai szerep absztrakt, a közlő funkció konkrét. Tulajdonképpen tehát a mondatnak nincs is logikai szerepe, hanem: a nyelv logikai szerepe a mondat által érvényesül, a mondatban fogható meg — míg a közlő funkció csak a mondat sajátja.

Minthogy a nyelvtudós számára valóban hozzáférhetetlen az, hogy akkor, ha pl. az „A nap kisütött.” mondat *parole* tény — tehát valaki valóban mondja —, a „nap” tárgyfogalom és a „kisütött” cselekvésfogalom az illető beszélő tudatában milyen egyéni, szubjektív sajátosságokat hordoz, azaz mi a mondat individuális jelentése, — a szakirodalom idevágó fejezetei a mondat fogalmával foglalkozva túlnyomóan csupán alaki és általános jelentésbeli szempontokat tárgyalnak. Így persze tárgyak lényegéhez közel nem juthatnak, hiszen mondatok helyett inkább mondattípusokat vizsgálnak, a mondatalakotó ill. mondatfelfogó tudat fogalmi viszonyainak tanulmányozását meg sem kísérelik, a kutatók inkább saját tudatuknak a vizsgálódás közben megjelent reflexióit vetítik ennek helyébe. Az alábbiakban rámutatunk néhány olyan tévedésre, amely ebben a mondat szemléletben gyökerezik.

2. TOMPA JÓZSEF így foglalt állást a határozószó mellett állítmányként előforduló létige szerepével kapcsolatban: az „Ott a nagy árvíz!” elemzésénél „... létigei tag nélkül nem is tudjuk, hogy jelen, múlt vagy jövő, ill. milyen mód értékű a kijelentés; s ez nem teljesen olyan, mint mikor a „Nagy az árvíz!” mondatban nincs külön utalás az időre, módra.” (I. OK. 9:308). Kérdés: miért nem tudjuk? Hiszen pl. az „Ott volt a nagy árvíz.” mondat éppúgy nem jelenhetik meg — semmiféle stilisztikai igény kielégítésére! — „Ott a nagy árvíz.” alakban, mint a „Nagy volt az árvíz.” ebben a formában: „Nagy az árvíz.” A mondat egyszeri érvénye és félreérthetetlen jelentése bizonyos beszédhelyzetben és szövegösszefüggésben *parole* jellegéből következik, csak a formális elemzés lehet bizonytalan ...

Kérdés

Egyébként maga TOMPA mutat rá másutt az előbb kiemelt mondatelemzési szempont fontosságára: „Szerintem — és természetesen sok ismert forrás szerint is — a leghelyesebben akkor tudjuk a homályos szerkezetű mondatokat elemezni, ha először is megvizsgáljuk a szövegösszefüggést és a beszédhelyzetet, s a nyelvnek közlő és ezzel együtt járó gondolkifejező funkciójából indulunk ki... Az élmunkás a mintaképünk. Ez a kijelentés vagy arra ad választ, hogy milyen szerepű köztünk az élmunkás; vagy arra, hogy kire is illik a „mintaképünk” minősítés. Mindkét esetben az „élmunkás” szó az alany, a „mintaképünk” az állítmány.” (I. OK. 1953. 53). Kérdésünk: miért kell teljesen fölöslegesen meghatározni a beszédhelyzetet és a szövegösszefüggést, ha a TOMPA által elképzelhető mindkét esetben ugyanaz az alany és az állítmány?! Persze, a kérdéses mondat „konkrét” megnyilatkozási formájához hozzátartozik „megragadhatóan” az is, hogy benne „az élmunkás” és „a mintaképünk” áll! — a

szerkezet „homályosságát“ éppen a határozott névelő, e látszólag jelentéktelen nyelvi jel szerepének elhanyagolása okozza . . .

SZABÓ DÉNES így hasonlítja össze az igei és a névszói állítmányú mondatok sajátos természetét: „... a magára kiejtett ige is képes a mondat állítmányának erejével hatni — függetlenül a beszédhelyzettől, pl.: *fut: Fut.* ... egy magára ejtett főnév vagy melléknév nem hat a mondat állítmányának erejével. Hogy így hasson, ahhoz szükséges a beszédhelyzet, a szövegösszefüggés ismerete: a névszói állítmányhoz hozzá kell érteni az adott beszédhelyzetből az abban megadott alany fogalmát. Pl.: *meleg: (Milyen a víz?) Meleg.*“ (A mai magyar nyelv, II. 350). Ha azonban elismerjük, hogy a mondat mindig valóságos helyzetre vonatkoztatott megnyilatkozás, akkor bizonyos, hogy a „Fut.“ mondatértékű éppúgy csak bizonyos meghatározott beszédhelyzetben és szövegösszefüggésben lehet, mint a „Meleg.“ — a „magára ejtett“ főnév vagy melléknév mint mondat tehát ugyanúgy félreérthetetlenül elárul mindent a hozzátartozó alanyról, mint az az ige, amely szintén mondat! Csupán a mondaton kívül álló, elszigetelten vizsgált, a beszédből elvont igealak képes többet jelezni egy lehetséges alanyról, mint pl. egy hasonlóképpen elvonatkoztatott melléknév. A szerző felfogása tehát a mondat és a szó közötti döntő különbségnek, a mondat *parole* jellegének fel nem ismerésén alapszik . . .

Minthogy „... a nyelvtani kategóriák logikai alapú lélektani fejlődési képződmények...“ (KLEMM, A mondatelmélet, 68), a mondat lényegét tevő predikatív (alany-állítmányi) viszony logikai értelmezése szerint két-fajta mondatípust különböztetünk meg: az azonosítást és a minősítést (SZABÓ DÉNES műszavával: azonosítást és tulajdonítást, i. m. II. 342). E kategorizálás elméleti alapja az, hogy a minősítő szerkezetekben különböző körű fogalmak (pl. A jég hideg.), az azonosításokban azonos körű fogalmak (pl. A tudás anyja az ismétlés.) szerepelnek. Figyelemre méltó azonban, hogy pl. Papp István „Az állítmányi szerkezet őstörténete“ című tanulmányában így ír: „Két fogalom azonosítását végezzük el például ebben a mondatban: *Az élet álom.* Itt nem arról van szó, hogy az „élet“ szűkebb fogalmát helyeznénk el az „álom“ tágabb fogalmának körében, hanem éppen azt fejezzük ki a két fogalom predikatív viszonyításával, hogy fogalmi körüket azonosnak találtuk, a kettősséget azonosítással oldottuk fel egységgé.“ (Mnyj. 1956. 10—11).

Annyiban kétségtelenül igaz ez a megállapítás, hogy a mondatból kiragadva, a mondaton kívül az „élet“ és az „álom“ szubsztanciafogalmak köre azonos. A kérdéses mondatban azonban az egyik szubsztanciafogalmat kifejező szó előtt határozott névelő áll! Ha tehát PAPP ISTVÁN a mondatot e látszólag „kis“ különbség ellenére is azonosításnak tartja, csak úgy teheti, ha — mint TOMPA JÓZSEF az „Az élmunkás a mintaképünk.“ elemzésekor — a határozott névelőnek nem tulajdonít szerepet, legalábbis mondatnani szerepet nem.

Nézzük meg a következő mondatot: „A szép igaz.“ (Keats, Óda egy görög vázához, ford. Tóth Árpád.) A mondatban két egyformán tág, vagy ha úgy tetszik, egyformán szűk fogalomkörű szó alkot alany-állítmányi viszonyt. Mégis biztosan tudjuk, hogy az állítmány: „igaz“, az alany pedig: „a szép“, mert a „szép“ melléknév fogalomkörét egy határozott névelővel szűkítettük, a melléknevet konkrét főnévvé változtattuk. Ha ezt nem tettük volna, a szó képtelen lenne alanyi funkciót teljesíteni! Ugyanezt figyelhetjük meg akkor is, ha a predikatív viszonyítás irányát megváltoztatjuk: „Az igaz szép.“, és

nyilvánvaló, hogy „Az élet álom” — „Az álom élet” mondatpárookra is érvényes — mutatis mutandis — előbbi megállapításunk. Azonosításnak tehát ezeket a mondatfajlusokat nem nevezhetjük, mert így műszavunk nem egyértelmű, félrevezető lesz. A mi felfogásunk szerint ugyanis az elemzett példamondatok: Az élet álom. A szép igaz. — minősítéseknek tekintendők, azonosításoknak pedig csak a következő formában: *Az élet az álom. A szép az igaz.*

Itt látható egyik nyelvi bizonyítéka annak, amely funkcionális-lélektani szempontú mondatvizsgálataink végső elméleti következtetése volt: a mondatalkotás és mondatfelfogás tudat-folyamatában az alany-állítmányi viszony tartalmi és nyelvi-formai megteremtése szándékos, az emberi akarattól függő tevékenység. (Vö. Néprajz és Nyelvtudomány, I. 27—31). A mondat *parole* jellegét nemcsak az egyéni gondolatközlés tartalma határozza meg tehát csupán, hanem bizonyos tekintetben — ami a predikatív viszony kialakítását illeti — formája is.

Az eddigiek során bemutatott tévedésekből az a tanulság vonható le, hogy a beszédben található mondat jelentését és nyelvtani viszonyait nem határozhatjuk meg kielégítően azokkal a fogalmakkal, amelyeket tudományos általánosítás útján kapunk. A mondat speciális jelentésviszonyait vesszük szemügyre a következőkben.

3. JOSHUA WHATMOUGH egy legújabban megjelent modern általános nyelvezeti szintézisben (Language, 1957. USA.) strukturalista alapon állva ugyan, de számunkra is elfogadhatóan jellemzi a mondaton kívül álló és a mondatban levő szó jelentése közötti különbséget. „... in ordinary discourse a single word may have its symbolic value when standing alone, and this is distinguished as word meaning from sentence-meaning. ... we say that we understand the meaning of the word if we know how to use it, or how it is used by others, in sentences of different environments.” (71). Felfogását egy kedvesen hétköznapi, de pontos példával világítja meg: „The naughty child who says ‘I’m hungry’ just after supper simply because he does not want to go to bed, is not hungry in the same sense as a beggar or a tired laborer.” (72).

Mind a konkrét, mind az elvont tartalmú szavaknak tehát egy jelentős mozzanata van a mondat szempontjából: hogyan kell használni őket, milyen tudattartalom kifejezésére képesek. Nem annyira jelentésképzetek, mint inkább funkcióképzetek uralkodnak a mondatalkotás ill. felfogás folyamán.

WHATMOUGH megfigyelését több oldalról alátámasztják azok az eredmények, amelyeket a kísérleti lélektan szakértője, F. KAINZ tett közzé nagy munkájában. (Psychologie der Sprache, 1954-, Stuttgart). A mondat és tudatbeli előzményeinek viszonyát egy példán így mutatja be: „Auf dem Gipfel des Berges steht ein Kreuz. Die Tatsache, dass sich auf diesem Teil des Berges ein Kreuz befindet, ist für den hinaufsteigenden Bergwanderer ein völlig einheitlicher Sachverhalt „Kreuzamberg“. Die Sprache zerfällt diesen einheitlichen Tatbestand, benennt die Teile mit den dafür üblichen Namen und baut das Ganze durch Zusammenfügung noch einmal auf...” (I. 113, én ritkítottam, BF.). Ugyanakkor határozottan elveti BÜHLER funkcióelméletét, mely szerint: „Die Sprachzeichen sind Symptome, wenn sie im Dienst der Kundgabe stehen, Signale, sobald sie die Aufgaben des auslösenden Appells erfüllen, Symbole, wo sie der Darstellung dienen.“, mivel ez csupán fontoskodó alliteráció: „Sprachzeichen sind in allen Fällen Symbole.“ (I. 176).

ami a

KAINZ kísérletek útján szerzett tapasztalatai megerősítik LUX GYULA véleményét is: „A beszédnél ... egyszerre kétféle tudatfolyamat játszódik le: a tudatba szökő gondolat-komplexum mint szimultán folyamat és a tudat világoosságába egymás után jutó alkotó elemek (jelek) mint szukcesszív folyamat. Lélektanilag tehát a mondat egyszerre szimultán és szukcesszív egység.” (A nyelv, 87).

Ha most végezetül megnézzük KORNIS GYULA lélektanát (A lelki élet, I.—II.—III. Bp. 1918.), úgy találjuk, hogy vizsgálatai a szemlélet és képzet viszonyára vonatkozóan is igazolják lényegében az előbbi fejtegetéseket, fontos adalékot nyújtva annak a szimultán tudattartalomnak a jellemzésére, melyet szukcesszíve fejezünk ki. „Más az élményem, ha Párisra gondolok és más, ha szemléletes képzetét magamban fölidézem. Az előbbi esetben nincs képem, hanem csak egy lelki belső ráirányulásom, intentionális élményem, melyet esetleg egy belsőleg kiejtett szó is kísér.” (II. 153). A beszéd folyamán és „... az összefüggő gondolkodás legtöbb esetében csak egészen határozatlan ráirányulások, beállítások, homályos tudatállapotok, érzelmek követik egymást... a szavak és a gondolatok nem fődik egymást.” (II. 200—201).

Nyilvánvaló, hogy nyelvtani szempontból csak akkor hasznosíthatók ezek a lélektani tények, ha általánosítható magyarázatukat a mondatban mint konkrét nyelvi alakulatban kereshetjük.

4. Az ember tudati létének ábrázolása nemcsak tudományos, de irodalmi, művészi feladat is. JAMES JOYCE egyik világhírűvé vált regényének (Ulysses, ford. Gáspár Endre, 1947.) központi problémája: annak a tudattartalomnak, gondolatnak nyelvi ábrázolása, amely nem a közlés szándékából keletkezett, és természetesen nyelvi kifejezési formát sem kapott. Pl. a regény egyik hőse, Leopold Bloom, bizonyos gondolattársítás révén akaratlanul is visszaemlékezik egy halálos végű balesetre, apja tragikus halálára: „Az a délutáni kihallgatás. A pirosímkés üveg az asztalon. A hotelszoba vadászképekkel... A halottkém nagy, szőrös füle. A hotelszolga mint tanú... Verdikt: túlnagy adag. Halálos baleset. A levél. Leopold fiamhoz.” (I. 75).

Önmegfigyelés útján bárki úgy találhatja, hogy a nyelvi-fogalmi gondolkodás pontosan ilyen, — de KAINZ is így vélekedik: „Der Normalfall ist wohl der, dass Begriffserlebnisse gemeinsam mit Worterlebnissen vorkommen...” (i. m. I. 166). Ennek az — ismét hangsúlyozzuk — közlés szándéka nélkül létrejött tudattartalomnak ábrázolásából azonnal meglátszik töredékessége, (lát-szólagos) összefüggéstelensége és főleg: szegényes nyelvtani megformáltsága. Miben áll ez a szegényes forma?

Feleletet kapunk erre a kérdésre, ha a közölt regényrészletet „lefordítjuk” szabályos irodalmi nyelvre, pl.: „Az a délutáni kihallgatás *borzalmas volt*. Az asztalon pirosímkés üveg *állt*. A hotelszoba vadászképekkel *volt tele*. A halottkémnek nagy, szőrös füle *volt*. A hotelszolga mint tanú *szerepelt*. Túlnagy adagot *vett be*: ez *volt* a verdikt. Halálos balesetnek *minősítették*. Búcsúlevelet *találtak* »Leopold fiamhoz« címzéssel.”

A gondolat közlésének nyelvi megfelelője mindenütt — nyilván nem véletlenül — egy szempontból mutat jelentős többletet: állítmányt, ill. állítmányi szerkezetet tartalmaz, tehát nyelvtanilag teljes. Következtetésünk tehát így fogalmazható meg: a nyelvtudatban nincs nyelvtani viszony, csupán statikus fogalmi és szóképzetek jelennek meg mindaddig, amíg a gondolatot ki nem

akarjuk fejezni. Abban a pillanatban azonban, midőn a gondolatot közöljük, predikatíve kell viszonyítani, hogy a keletkező mondat betölthesse közlő funkcióját. Így születik meg a mondat tudatbeli előzménye, amely természetesen a nyelvtani viszonyok tekintetében pontos megfelelője lesz saját megjelenési formájának: a konkrét mondatnak.

Véleményünk szerint ez a döntő oka annak az előbbieken tanulmányozott ténynek is, hogy a mondatra különleges jelentésviszonyok érvényesek: az „eredetileg” konkrét képzetek elvontakká válnak, néha csupán az egyes szó hangalakja vagy írásképe szökik be tudatunkba, esetleg a kettőnek komplexuma, esetleg, ha mondatalkotásunk kevésbé dinamikus, homályos képzete egy vagy több, élményemlékként élő szójelentésnek. Minthogy a gondolat eleve adott a nyelvtudat számára, a gondolatközlés szukcesszív folyamatában a jelentés háttérbe szorul, a tudat gyűjtőpontjában csak a nyelvtani funkciók megteremtése áll.

Megjegyezzük, hogy nyelvtani funkción csak az alany-állítmányi (predikatív) viszonyfunkciót értjük, mert, mint arra már a mondat funkciójával kapcsolatban utaltunk: elfogadjuk KLEMM nézetét, mely szerint a tárgyas, határozós és jelzős szószervezetek tartalmi viszonyai mellett meg kell különböztetnünk — egyidejűleg — e szintagmák alanyi-állítmányi funkciós voltát is. (A mondatban mivolta, MNy. 52:406—415).

5. Az eddigiekben vázolt felfogás szerint pl. az „A tavaszi séta nagyon kellemes.” mondat így keletkezhetik:

a) A tudatban megjelenik a „*tavaszi séta kellemessége*” jelentéskomplexum.

b) A gondolatközlés vágyától indíttatva a tudatban virtuálisan élő nyelvi fogalmi raktárányagból kiválasztjuk a „*tavaszi séta*” jelzős és a „*nagyon kellemes*” határozós szintagmát.

c) A mondatalkotás kezdetén már háttérbe szorul az előzőleg teljesen világos jelentésegész. Az alkalmazott nyelvi jelek csupán szimbólumai lesznek az egész közölni kívánt gondolatnak, minthogy a tartalmi szempontból jelzős „*tavaszi séta*” szintagmát alanyi, a tartalmi szempontból határozós „*nagyon kellemes*” szintagmát pedig állítmányi funkcióval ruházzuk fel. Létrejön az „A tavaszi séta nagyon kellemes.” mondat — mert a *langue*-hoz tartozó „... nyelvi eszközök felhasználható állapotból ténylegesen felhasználtakká váltak” (TAMÁS L., i. m. 25).

Joggal föltehető persze a kérdés: ha el ismerjük is azt, hogy az e dolgozat bevezetőjében bemutatott mondatnyi tévedések a mondat *parole* jellegének fel nem ismerésén vagy félreismerésén alapulnak; hogy a mondat jelentésviszonyainak egyéni-lélektani szempontú vizsgálatai minden kétséget kizáróan *parole* jellegét bizonyítják; mi a konkrét, kézzelfogható nyelvi bizonyítéka annak, hogy a predikatív viszony, a „*valamit állítok valamiről*” funkciójának kialakítása az egyéni nyelvtudat függvénye? Nincs-e eleve „*elrendelve*” pl. előbbi mondatunkban a „*tavaszi séta*” az alanyi, a „*nagyon kellemes*” az állítmányi funkció betöltésére?

6. Az a nézet, hogy bizonyos szófajok predesztinálva vannak bizonyos funkciók teljesítésére, sűrűn fölbukkan. KLEMM pl. egy mondatelemzés keretében így ír: „... alanyi-állítmányi viszonyban levő két szó közül annak a szónak a fogalma alkotja a mondat alanyát, amelyiknek fogalmi köre kisebb; az a szó pedig, amelyiknek a fogalmi köre nagyobb, az a mondat állítmányát

alkotja ... Pl. A jég hideg. A „jég“ tárgyfogalom köre szűkebb, tehát alanyul szerepel a mondatban; a „hideg“ tulajdonságfogalom köre nagyobb, tehát ez a mondat állítmánya.“ (MNY. 50:453).

Ez a vélemény a predikatív viszonynak mint nyelvtani kategóriának logikai értelmezése, amelyet pl. PAPP ISTVÁN és SZABÓ DÉNES is maradéktalanul elfogad. Nagy kérdés azonban, hogy a nyelvtani kategóriáknak elegendő-e csupán logikai magyarázatát adni?!

Ugyancsak KLEMM „A mondatelmélete“ című tanulmányában így kritizálja a kérdést: „A nyelvtani jelentéskategóriáknak az említett logikai alapon kívül lélektani alapjuk is van. Elménk gondolkodásformáinak alapján a megfelelő lélektani mozzanatok közreműködésével keletkeznek a nyelvtani jelentésformák, jelentéskategóriák. A nyelvtani jelentéskategóriák (a szófajok és a mondatrészek) logikai alapú lélektani fejlődési képződmények, melyeknek keletkezését időtől független logikai, jelentésbeli mozzanatok és időben lefolyó lelki folyamatok határozzák meg.“ (66, az én kiemelésem, BF.).

Tartalmában igaz, formájában szabatos megállapítás. Annál meghökkenőbb, hogy ugyanennek a tanulmánynak más helyén ezt olvassuk: „A nyelvet (beszédet) elsősorban tartalmi, jelentésbeli, helyesebben jelentésalaki szempontból kell vizsgálni.“ (13). Ha pedig ehhez még hozzávesszük ugyanennek a szerzőnek az „A jég hideg.“ mondatral kapcsolatos említett elemzését, amely csak az „időtől független“ logikai (fogalmi) viszonyok taglalásából áll, jogosnak látszik a kérdés: ha az alany és az állítmány mondatrész, a mondatrész nyelvtani kategória, a nyelvtani kategória pedig „logikai alapú lélektani fejlődési képződmény“, — miért olyan természetes, ha kizárólag szintiszta logikai úton közelítjük meg a predikatív viszony lényegét? Hol marad az időben lefolyó lelki folyamatok elemzése?!

Súlyos ellentmondás magában az elméletben, még súlyosabb ellentmondás az elmélet és a gyakorlat között. Nagyon természetes azonban, hogy ez az ellentmondás, amelyet KLEMM a legkülönbélebb elméleti alapon álló régi és modern, hazai és külföldi kutatók műveinek tanulságaként fogalmazott meg: különösebb zavart nem okozott, sőt, föl sem tűnt senkinek! Hiszen azok, akik pl. a mondatot SAUSSURE tanainak megfelelően *parole* jelenségnek tartják — mint az előzőekben láthattuk —, ezt a tényt a tisztán nyelvészeti tanulmányozás keretein belül legfeljebb nyelven kívüli mozzanatokra nézve tekintik fontosnak; azok számára pedig, akik egyfelől a szó, a szó szerkezet, másfelől a mondat között elvi, lényegbeli különbséget nem látnak, a mondat predikatív viszonyának logikai elemzése tökéletesen kielégítő.

Ami most az utóbbi felfogást illeti: nyilvánvaló, hogy a nyelv *langue* jelenségeinek vizsgálata az ún. „dolgi összefüggések logikája“ alapján történik. (L. POZSONYI FRIGYES: A logika tárgyköre és feladata történeti áttekintéssel, 1942.) E szerint pl. a szó és a szó szerkezet tartalma olyan fogalom, ill. a fogalmaknak olyan viszonya, amely az objektív valóságban meglevő valóságos dolgoknak, ill. a dolgok valóságos viszonyokba állításának pontosan megfelelő tükröződése az ember nyelvtudatában. Bizonyos, hogy a szavak és a szó szerkezetek — a hozzájuk fűződő tartalommal együtt — lényegüket nézve ilyen természetűek, és mint korábbi élmények emlékképei az objektív világ jelenségeiből elvonatkoztatva élnek nagyjából azonosan az egy nyelvet beszélők tuda-

adatt.

tában. Ennek az *absztrakt szellemi raktáranyagnak* az említett logikai alapon történő nyelvtani elemzése jogosult. A mondat azonban konkrét beszédteny, ahol számolnunk kell azzal, hogy az „előre gyártott elemekből” alkotott egyéni gondolat azonnal nyelvi kifejezést is kap. A predikatív viszony mivoltának tanulmányozása közben tehát föltétlenül figyelembe kell venni az „időben lefolyó lelki folyamatok”-at is. Ha ezzel a szemponttal gazdagítjuk mondat-tani szemléletünket, az ún. „gondolkodás logikájának” alapján állunk.

Ha most ezeketán ismét szemügyre vesszük az „A jég hideg.” mondatot, megállapíthatjuk, hogy kétségkívül egy szűkkörű szubsztanciafogalom és egy elvontabb, tágabb körű akcidensfogalom alany-állítmányi viszonyáról van szó. A „hideg jég” mint valóságos tárgy úgy fogható fel, hogy a tárgy lényegéhez szervesen hozzátartozik jellegzetes tulajdonsága, e jellegzetes tulajdonság pedig a valóságban csak mint a tárgy szerves része létezik. A nyelvteremtő emberi elme azonban képes arra, hogy a kettőt szétszakítsa; azért, a nyilván már a leg-régibb időkben jelentkező igény kielégítéséért tette ezt az ember, hogy a szubsztancia- és akcidensfogalmat új, dialektikus egységbe olvasztva gondolat-közlésre alkalmassá tegye. Képzeli el, hogy valaki, nem tudván, mi az a kellemetlenül hideg valami, amit megtapintott, megkérdi: Mi az a hideg? A válasz: *Az a hideg jég.* Igaznak kell tehát tartanunk a következő fejtegetéseket: „... nicht immer ist das Ding Subject, nicht immer sind die Eigenschaften Prädicate; es kann auch der umgekehrte Fall eintreten... die Grammatik und die Psychologie binden sich eben nicht an die Regeln der Formalen Logik, — sie wollen nach Bedarf und Laune auch das Ding als Eigenschaft, auch die Eigenschaft als Ding behandeln... Was sie als Subject oder als Träger eines Attributes behandeln, das gilt ihnen als Ding, und was sie zum Attribute oder Prädicate machen, das behandeln sie als Eigenschaft, mag die Logik davonhalten, was sie will.” (GABELENTZ, Sprachwissenschaft, 1901. 454. Az én kiemelésem, BF.).

Példánkban a „hideg” fogalomkörét determináló jelzővel és határozott névelővel szűkítettük, ezért mint „főnévként használt melléknév” minősítő szerkezet alanya is lehet a határozott névelő nélküli „jég” mellett, amely állít-mány. Ezt a mondatípust teljesen jogosan sorolhatjuk tehát az „Az élet álom.” — „A szép igaz.” minősítések körébe; ez utóbbi esetben azonos körű szubsztanciafogalmak ill. azonos körű akcidensfogalmak között teremtetünk különbséget az egyik determinálásával, az „Az a hideg — jég.” mondatban pedig egy akcidensfogalmat determináltunk olyannyira, hogy egy szubsztancia-fogalom mellett alanyfunkciót tölthet be. Ezért a főnévként álló melléknévet nyugodtan nevezhetnénk — a funkcióra való utalással — „főnév”-nek; igazat adva ezzel A. H. GARDINER találó megjegyzésének: „Every schoolboy is familiar with the phrases 'a noun used as an adjective' or 'an adjective used as a noun'. If these terms refer to function, why, our schoolboy may well ask, does his master not call the former an adjective, and the latter a noun, and have done with it?” (The theory of speech and language, 1932. 10.).

A nyelv fejlődése éppen abban van, hogy a predikatív viszony mint az időben legelső és legfontosabb szintaktikai viszony alakította ki a nyelvtörté-net folyamán a szófajok változatos formáit. A szófajok értelme az, hogy különböznek egymástól. A konkrét és absztrakt csak egymással való dialek-tikus összefüggésükben észlelhetők, mint egymástól független fogalmak nem

léteznek. Annak oka tehát, hogy ma megkülönböztethetjük pl. a főnév és a melléknév szófaji kategóriáját, kettős: egyrészt az objektív valóság konkrétan létező tárgyainak tudatbeli tükröződése eredményeképpen kialakultak a tárgyfogalmak és az ezekből „elvont” tulajdonságfogalmak, másrészt a gondolat-⁽¹⁾közlés aktusában e fogalmak nyelvi megfelelői a tudat alanyi-állítmányi viszonyító tevékenysége következtében egymáshoz képest ellentétes módon fejlődtek. Ha az emberi tudatnak ez az ún. „lélektani” kategóriája működött régen és működött mindig — akkor bizonyos, hogy működik ma is! A meghatározó (állítmány) és a meghatározott (alany) viszonya ezért mindig és mindenfajta mondatban a különbözésen vagy hasonlóságon alapuló pozitív vagy negatív azonosításon, a minősítésen alapul. A legkönnyebben elemezhető mondattípusban, pl. ebben: „A jég hideg.” — sem csak azért alany tehát az „a jég”, mert mint tárgyfogalom *eleve* konkrétabb a „hideg” tulajdonságfogalomnál, mely mint *eleve* elvontabb állítmányszerepre predesztináltatott — hanem azért is, mert a mondatalkotó tudat számára mint alany konkrétabb, lélektani szempontból „ismertebb” képzetet (fogalmat) jelöl, mint az elvontabb, lélektani szempontból „új” képzetet (fogalmat) jelölő állítmány.⁽²⁾

A nyelvtörténet elvi tanulságai is igazolják ily módon, hogy a nyelv és gondolkodás azonossága a mondatallal kapcsolatban azt jelenti, hogy a mondatviszonyoknak a tudatban pontosan megfelelő viszonyképzetek vannak jelen a mondatalkotó ill. felfogó tevékenység közben. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy az alany és az állítmány — lélektani szempontból is alany és állítmány. Ezzel felelhetünk arra a kérdésre is, hogy pl. ha ebben a mondatban: „Apám a katona.” a hangsúly az állítmányt jelzi, — mi a biztosítéka annak, hogy nem ugyanazt a lélektani állítmányt találtuk meg, amelynek pl. az „A barátom sétál az utcán.” mondatban láthatóan semmi köze sincs a nyelvtani formákhoz és viszonyokhoz. A lélektani kiemelésnek sokféle oka lehet, de ha nem kapcsolódik hozzá a „valamit állítok valamiről” funkcióképzete, sem a kiemelt rész állítmány, sem a másik rész alany — nem lehet! „Az utcán sétál”-ról állítani azt, hogy „a barátom” — nyilvánvaló képtelenség.

A „gondolkodás logikája” tehát, amely számot vet azzal is, hogy az objektív valóság alapján kialakult fogalmaknak és az ezekhez fűződő nyelvi formáknak logikai viszonyai gondolatot alkotnak, és számot vet azzal is, hogy ez a gondolat a predikatív viszony lélektani (tudatbeli) funkciói segítségével azonnal nyelvi kifejezést is kap — az egyetlen helyes szemlélet a mondat lényegének tanulmányozása közben. Ez a szemlélet a mondat *parole* jellegének szem előtt tartásával nyelvi vonatkozásokban is komoly eredményeket érhet el — amire az általunk nem lebecsült, de egyoldalú jelentésalaki vizsgálat már nem képes. Dolgozatunk végső — természetesen vitatható! — konklúziója például az, hogy a mondat nyelvtani, logikai és lélektani elemzése mindig ugyanarra az eredményre kell, hogy vezessen, — ha megállapodunk valóságalapjának helyes értelmezésében.

predik.
A - A'
ismeret és
készség

